

Utdrag ur

VISBY DOMKYRKA S:TA MARIA GOTLAND VÅRD- OCH UNDERHÅLLSPLAN 2009

Ansvariga för vård- och underhållsplanen

Inför upprättandet av denna vård- och underhållsplan för Visby Domkyrka S:ta Maria har kyrkan och kyrkogården besiktigats av undertecknad.

Ansvariga för vård- och underhållsplanens olika delar anges här nedan.

(Namn inom parentes anger dock att i planen endast använts där angivet besiktningsprotokoll eller åtgärdsprogram, upprättat av resp. namngiven konsult.)

Kyrkobyggnad	Arkitekt Jan Utas
Elinstallationer och åskskydd	(Elingenjör Peter Ström)
Kyrkogårdsmur	Arkitekt Jan Utas
Kyrkogård	Arkitekt Jan Utas
Växtlighet på kyrkogården	(Kyrkogårdsing. Johan Arvidsson)
Kalkmålningar	Ej utsedd
Stenarbeten	Ej utsedd
Inventarier av trä	Antikvarie Rebecka Svensson
Inventarier av metall	Antikvarie Rebecka Svensson
Inventarier av sten	Antikvarie Rebecka Svensson
Textilier	(Textilkonsultfirma Lotine)
Kyrkklocka/-or	(Ing. Ingvar Rohr)
Övriga inventarier	Antikvarie Rebecka Svensson

Källförteckning

Otryckta källor

Handlingar i Gotlands fornsals arkiv, Visby.

Holmgren, C., Orgelinstrumenten i Visby S:ta Maria Domkyrka, 1999.

Inventering av inventarierna i Visby Domkyrka S:ta Maria, utförd av Birgitta Lerberg m.fl.

Utas, Jan Andréasson-, Om gotländska valv, examensarbete i Arkitekturens teori och historia, Chalmers tekniska högskola, 1971.

Tryckta källor

Johansson, T. (red.), Inventarium över svenska orglar 1989: II, Linköping och Visby stift, 1990.

Lagerlöf, E., Svahnström, G., Gotlands kyrkor, 1991.

Rohr, I., Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, 1985.

Strelow, Hans Nilssøn, Cronica Guthilansorum, 1633.

Svahnström, G., och Svahnström, K., Måleri på Gotland 1530-1830, 1989.

Sveriges Kyrkor, Gotland band XI:1 (volym 175), 1978.

Sveriges Kyrkor, Gotland band XI:2 (volym 202), 1986.

Söderberg, B. G., Gotländska kalkmålningar 1200-1400, 1971.

Visby innerstad – en bebyggelseinventering del 1, 2002.

Händelselista

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.	REF.
o. 1175 – 1225	Den första kända kyrkan på platsen anlades i form av en treskeppig basilika med absidkor, tvärskepp och västtorn, GK anger att detta skedde i slutet av 1100-talet och slutfördes omkr. 1200 (av denna byggnad återstår tvärskeppets gavlar i N och S med en kolonnportal synlig från sakristbyggnadens foajé). Byggandet utfördes troligen i två etapper med delvis ändrade planer.	GK, SvK:I
1190	Årtal enligt Strelow som enl. SvK möjligen avser invigningen av kor och tvärskepp.	SvK:I
1225	Den 27 juli invigdes kyrkan av Biskop Bengt i Linköping.	GK, SvK:I
o. 1230- o. 1250	Nytt kor med flankerande torn byggdes, tvärskeppet fördubblades och basilikaformen och de första stegen mot en hallkyrka togs. Brudportalen tillkom (SvK anger att dateringen är ytterst osäker men att ”arbetet avslutades före mitten av 1200-talet”, GK anger ingen datering).	SvK:I, GK SvK:I, GK
o. 1250	Sakramentshus, nu deponerat i GF.	SvK:II
o. 1250 – o.1260	Hallkyrkan fullbordades genom att långhuset gjordes lika brett som tvärskeppen med tre nästan lika höga skepp.	SvK:I, GK
1200-tal	Mariaskulptur av trä, från 1200-talets andra fjärdedel. Dopfunten (enligt SvK är den daterad till omkr. 1240).	SvK:II GK, SvK:II
s. 1200-tal	Träskulptur föreställande den uppståndne Kristus.	GK, SvK:II
o. 1310 – o. 1340	Stora kapellet och klerestorievåningen byggdes, östtornen höjdes vilket innebar att exteriören fick formen av en basilika (GK anger under 1300-talet). Möjligen var en brand anledningen till att kyrkan byggdes om.	SvK:I, GK
o. 1350	Minnestavla av trä med familjen Swertings vapensköld, nu deponerad i GF.	SvK:II
1360-tal	Stensulptur av S:ta Barbara, nu deponerad i GF.	SvK:II
1300-tal	De stora gotiska fönstren i långhuset tillkom (SvK anger att de togs upp som en följd av att tillkomsten av Stora kapellet gav sämre ljusförhållande i kyrkan). N stigluckan.	GK, SvK:I SvK:I
1397	Gravsten över hertig Erik, Albrekt av Meckenburgs son (i Stora kapellet).	GK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.	REF.
s. 1300-tal	De senromanska fönstren förändrades.	SvK:I
	Swertingska kapellet byggdes.	SvK:I
1400	Eldsvåda enligt Strelow, efter detta sägs det att kyrkan stod övergiven i många år.	SvK:I
o. 1400	Baldakin av ek.	SvK:II
1409	En Mariabild invigdes av biskop Knut i Linköping och kyrkan torde åter ha varit i funktionsdugligt skick.	SvK:I
1423	Västtornet förhöjdes med 20 alnar (enligt Strelow), SvK anger att det bör vara de översta 25 alnarna det rör sig om.	SvK:I, GK
1427	Nämns ett Heligkorsaltare och ett S Bartolomeusaltare samt en orgel.	SvK:II
1455	Enligt Strelow försågs de båda Ö tornen med tornhuvar (alternativt år 1465).	SvK: I
1483	Nämns ett Mariaaltare i Stora kapellet.	SvK:II
1480-tal	Träskulptur av S:t Göran till häst, troligen från S:t Hans kyrka, numera deponerad i GF.	SvK:II
1400-tal	Krucifixskulptur, nu deponerad i GF.	SvK:II
s. 1400-tal	Korkåpa.	SvK:II
1513	Kyrkan ”förnyades med kalk och krita”, tornhuv byggdes på det NO tornet (Strelow).	SvK:I
1516	Det nya tornet kopparkläddes (Strelow).	SvK:I
medeltid	Kyrkogårdsmur.	GK
1530-tal	Kyrkan valdes till stadskyrka bland de många visbykyrkorna. Minnessköld av ek över länsmanen Olof Filip Axelsson Tott.	GK, SvK:I
		SvK:II, GKM
1537(?)	Minnessköld av ek över länsmanen Henrik Rosenkranz.	SvK:II, GKM
1548	Predikstol, sannolikt bekostad av länsherren Eiler Hardenberg o.h.h. Katrina. Baldakinen en gåva från Hardenberg och borgmästaren Kristen Skriver (såldes till Grötlingbo kyrka 1699).	GK, SvK:I-II
1549	Epitafium av trä över Katarina Karen Rosenkranz och hennes dotter Mette. Signerad M. T. O.	SvK:II, GKM
1572	Upphöjd till domkyrka.	GK
1575	Epitafium av trä över amiralen Bartolomeus Tinnapfel och till minne av den dansk-lybska flottans undergång utanför Visby 1566. Målades av Jost Delaval.	GK, SvK:II

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.	REF.
1576	Epitafium av trä över Christiernus Schriba (Christen Schriver).	SvK:II
1581	Enligt Strelow bekläddes byggmästare Sigfred Svenske klocktornet med bly detta år.	SvK:I
1582	Epitafium av sandsten över länsmannen Emmicke Kas maka Ingeborg.	SvK:II, GKM
1585	Uppges att kyrkan hade en orgel. Epitafium av trä över Peter Pamer (numera försvunnet).	SvK:II SvK:I
1586	Omfattande reparation med kalk, stolar och målning (enligt Strelow).	SvK:I
1598	Epitafium av trä över Simon Strelow.	SvK:II
1600	En orgel omnämns.	SvK:II
1607	Epitafium av trä över Anne Ollufsdatter och hennes måg Pouell Laritssønn.	SvK:II
1611	Ö delen av kyrkan brandhärjades och de båda Ö tornens spiror förstördes.	SvK:I, GK, GKM
1612	Epitafium av trä över Jacob Andersen, nu deponerat i GF.	SvK:II, GKM
1613	Epitafium av trä över prosten Lauritz Nielsön, nu deponerat i GF.	SvK:II, GKM
1615	Den SÖ tornspiran byggdes upp av Frantz Ditloffsen Timmerman.	SvK:I
1615 och 1633	Epitafium av trä över pastor Jens Andersøn o.h.h. Karen Søffrens dotter.	SvK:II
1616	Den NÖ tornspiran byggdes upp av Frantz Ditloffsen Timmerman.	SvK:I
1621	Epitafium av trä över Anne Reggelsdatter.	SvK:II
1622	Epitafium av trä över Jochem Widt, Daniel Corvinus och Michel Scheppe, nu deponerat i GF.	SvK:II
1627-33?	Den S stigluckan uppfördes mitt för S Kyrkogatan, möjligen högs den av Peter van Eghen.	GK, SvK:I
1629	Epitafium av trä över borgmästaren Hans Türirz o.h.h. Lydtgaade Lauritsdatter.	SvK:II
1630	Två fönster gjordes över kornkammaren i V delen av kyrkan. Uppges att dopfunten var placerad under lektoriet (sedermera funtläktaren)	SvK:I SvK:II
1631	Omtalas ett fönster ”i Ö änden uppe i kyrkan med Kungl. Maj:ts och Danmarks vapen i”.	SvK:II

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.	REF.
1631	Epitafium av trä över pastor Niels Jacobsen o.h.h. Anne Pedersdatter.	SvK:II
1632	Anges att ålderdomliga kastanjer, bokar och lönnar växte på kyrkogården.	SvK:I
1638	Ankarjärn lades in i klocktornet.	SvK:I
	Kalkhuset (senare vedbod) nämns, stod på klocktornets N sida.	SvK:I
1639	Torntrapporna förfärdigades, och bräder köptes till ett loft beläget ovan kyrkans valv.	SvK:I
1641	Epitafium av sandsten över ridfogden Nils Hansøn. Höggs av stenhuggaren Elias Meisen, Burgsvik.	SvK:II, GKM
1644	Epitafium av sandsten över landsdomaren Niels Matzöns hustru Karen Lauritzdotter och sonen Holger Nilssön. Tillverkades av stenhuggaren Elias Meisen, Burgsvik.	SvK:II, GKM
o. 1650	Bänkskärm.	SvK:II
1652	S:t Göransskulpturen stod på en gravsten i Stora kapellet.	SvK:II
1653	Epitafium av sandsten över handlaren Johan Höpner och hans sex barn.	SvK:II
	Epitafium av sandsten över stadskaplanen Niels Tidsted o.h.h. Elisabeth Brue och hennes andre man stadskaplanen Jacob Munch.	SvK:II
1657	Epitafium av sandsten över borgmästaren Hans Oluffsen. Från stenhuggarverket i Burgsvik.	SvK:II
	Brudportalens tympanon brast i samband med reparationsarbeten.	SvK:I
1658	En skriftestol skänktes av mästare Jochim Störleinck o.h.h. Margrete.	SvK:II
1661	2 450 st. munk- och nunnetegel köptes från det gamla rådhuset på Stora Torget.	SvK:I
1662	”De nya stolarna” i kyrkan betalades.	SvK:II
1664	Orgeln från 1600 reparerades av orgelbyggare Conrad Hoffman, Danzig.	SvK:I-II
1668	Murningsarbete utfördes i sädeshuset, vilket sedan 1638 låg i kapellet (Stora kapellet), troligen var det beläget i kapellets NV del.	SvK:I
1674	Benhuset, ossuariet omtalas för första gången då det fick nytt tak, stod intill kyrkans NÖ hörn.	SvK:I
1682	En altaruppsats av sandsten (från Burgsvik) skänktes till kyrkan av landshövdingen Johan Cedercranz.	GK, SvK:II

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.	REF.
1684	Altaruppsatsen såldes till Källunge kyrka.	GK
	Predikstolen skänktes av rådmannen Johan Wolters o.h.h. Catharina, möjligen ett Lybskt arbete.	GK, SvK:II
1686	En straffstock omtalas på kyrkogården.	SvK:I
1688	Åkporten/likporten lagades.	SvK:I
1689	Epitafium av trä över handlaren Adam Helms.	SvK:II
1690	Stängslet i N förhöjdes och en stenmur byggdes för att utestänga kreatur.	SvK:I
	Spirorna (huvorna) smordes.	SvK:I
	Hakarna för benhuset lades högre upp.	SvK:I
1695	Ett rum för konsistoriets sammanträden inrättades i Stora kapellets NV hörn, där kornkammaren troligen var belägen. Arbetet utfördes av murarmästaren Jonas Mattisson och snickaren Christian Fedder. I fönstren monterades fönsterbågar 97 cm hög och 67 cm bred med 30 blyinfattade smårutor, nu deponerade i GF.	SvK:I SvK:II
1696	Epitafium av trä över rådmannen Hindrich Schmidt o.h.h. Ingrid Nilsson Gardea samt svägerskan Judith Nilsson Gardea. Tillverkades i Lübeck och målades av Abraham Beck, Visby.	SvK:II GKM
1699	Predikstolen såldes till Grötlingbo kyrka.	SvK:I-II
	En fruntimmersläktare målades av Johan Bartsch d.y.	GKM
1703	Konsistoriets sammanträdesrum målades av Rasmus Bartsch.	SvK:I
1708	En bekännelsepall målades av Abraham Beck.	GKM
1710	Två nya bänkrader tillverkades av snickaremästare Christian Fedder, och året därpå tillkom långa bänkar för soldater.	SvK:II
1712	Efter en kraftig storm anges den N kyrkspiran ”vandra av och an”.	SvK:I
	Ett skrank eller förmak byggdes utanför brudportalen, material levererades av smeden Christian Fedder.	SvK:I
1715	Klocktornets vindflöjel kastades ned av vid ett blixtnedslag.	SvK:II
	Orgeln reparerades efter åsknedslaget.	SvK:II
1716	Fyra nummertavlor.	SvK:II
1718	1400 tegelpannor (munk- och nunnetegel) köptes från det gamla rådhuset.	SvK:I
1722	100 st. tegelpannor (munk- och nunnetegel) hämtades från Systerkyrkan.	SvK:I
1726	Västtornets huv reparerades och dess beklädnad av bly togs	SvK:I

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.	REF.
	bort.	
1727	Epitafiet från 1549 reparerades av Jöns Wulff, och epitafiet från 1575 renoverades av Friedrich Strodtman från Lübeck (GK och GKM anger 1726, den senare källan anger att det var J. Wulff som reparerade).	SvK:II, GKM, GK
1731	Två nya läktare målades av Johan Weller.	GKM
1732	Skranket/förmaket utanför brudportalen försågs med ett nytt, dubbelt tak.	SvK:I
	Två nya bänkar byggdes av Jacob Ahlgen.	SvK:II
1733	Tre nya bänkar byggdes av Thomas Engström.	SvK:II
1734	Epitafiet från 1575 förgylldes.	SvK:II
1737	En ny straffstock anskaffades på kyrkogården.	SvK:I
1738	Vid denna tidpunkt stod en förrutnad materialbod på kyrkans Ö sida intill Kyrkberget.	SvK:I
1740	Sidoskeppens tak var redan nu förhöjda så att de dolde klerestorievåningens fönster, okänt när detta utfördes.	SvK:I
	Stora kapellet täcktes av sadeltak, möjligen valmat, i Ö-V riktning.	SvK:I
	Inredning till S sakristian (silverkammaren) byggdes av snickarmästare Johan Dunderhake – bänkar, väggskåp och paneler.	SvK:II
1744	Gnistor från en brand i N stadsdelen antände klocktornet till vilken branden begränsades – dock förstördes allt brännbart ned till översta valvet samt klockorna och tornurverket.	SvK:I
1745	Mellanklockan göts av Gerhard Meyer, Sthlm, då den gamla förstörts av branden 1744.	SvK:II, GKR
1746	Den V tornhuven nybyggdes efter förslag av byggmästare Christian Losby.	SvK:I, GK
	Vindflöjeln på västtornet tillverkades av kopparslagare Anders Lind och förgylldes av målaren Johan Hernell.	SvK:II
1752	Taken lades om, de sista resterna av munk- och nunneteglet ersattes av enkupigt taktegel importerat från Lübeck.	SvK:I
	Den NÖ tornhuven monterades ned som följd av eftersatt underhåll.	SvK:I
1755	Nya bänkar byggdes av Thomas Engström (3 st.) och kyrkans egen timmerman byggde ytterligare 3 st. vid Brudportalen.	SvK:II
1757	Stora kapellets tak lades om, sadeltaket lades i N-S riktning och anslöts mot kyrkans tak samt till västtornets murverk.	SvK:I

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.	REF.
1760-61	De båda spetsiga Ö tornen byggdes om efter ritningar av skeppsbyggmästare Johan Reinicke, de målades i svart, gult och grått av stadsmålaren Magnus Möller (GK anger 1761). De försågs med vindflöjlar av koppar tillverkade av kopparslagare Abraham Lindholm, Visby.	SvK:I SvK:II, GKM
1762	Stora kapellets barockgavel färdigställdes efter förslag av murarmästare Johan Hamgren (GK anger 1761).	SvK:I
1763	Epitafium av kalksten över överinspektören vid Visby stora sjötull Johan Niclas Camiz.	SvK:II
	Murarna ”reparerades med rappning, avklistring (slätputsning) och vitlimning mest överallt”.	SvK:I
1765	Kyrkans inre renoverades, även Stora kapellet, varvid muralmålningarna kalkades över medan ”de grå listerna på pelarna” behölls.	SvK:I
	Altartavlan och flertalet epitafier renoverades av Magnus Möller, han målade även änglar i korvalvet och mittrosor i 13 andra valv, ”cirat målning” på väggen ovan altaret samt gardiner kring predikstol och epitafier.	SvK:I-II, GKM
1766	Målade (SvK använder benämningen renoverade) Johan Niclas Weller epitafiet från 1641 han målade också ett draperi kring det och utförde andra målningsarbeten.	SvK:I-II, GKM
	Funtläktaren och korskranket reparerades.	SvK:I
e. 1767	Skranket/förmaket utanför Brudportalen ersattes av en stenbyggnad som användes vid begravingar, efter ritning av byggmästare Johan Hamgren.	SvK:I
1769	Funtläktaren målades av Weller.	SvK:I
1770	Snickaren Olof Westberg betalades för 29 bänkar.	SvK:II
1772	Snickaren Olof Westberg betalades för 22 bänkar.	SvK:II
1774	Snickaren Olof Westberg betalades för 9 bänkar.	SvK:II
1778	En sakristia byggdes på kyrkans N sida, den igenmurade portalen i tvärskeppet utnyttjades som ingång.	SvK:I
1780	Ett okänt antal bänkar samt den nya sakristian bemålades av Eric Lodström.	SvK:II, GKM
1781	Omnämns en kalkgrop på kyrkogården i vilken kalken släcktes.	SvK:I
1783	Lillklockan göts av G. S. Meyer, Sthlm.	GKR, SvK:II
1785	Ett nytt kalk- och sandhus uppfördes på samma plats om tidigare.	SvK:I
1790-95	Delar av kyrkogårdsmuren täcktes med flis, rappades och	SvK:I

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.	REF.
	lagades.	
1797	Två nummertavlor tillverkades av snickaren Olof Blomberg.	SvK:II
1700-tal	Sluten bänkinredning, nu borttagen.	SvK:II
1802	Ansågs kyrkan av konsistorienotarien Martin Gustavsson vara i dåligt skick; bl.a. var tornhuvorna och taken rötskadade, putsen under fönstren föll ned. Golven var genom de många begravningarna i usligt tillstånd. Flera av bristerna avhjälpes inom de närmsta åren.	SvK:I
1804	Anlitades Johan Gustaf Möller för att måla västtornet.	GKM
1807	Beslöts att höja kyrkogårdens murar.	SvK:I
1808	En altaruppsats skänktes av Jacob Dubbe o.h.h. Anna, den tillverkades av hovbildhuggaren Ernst Philip Thomen, Sthlm. (står nu på kyrkans vind). Altartavlan från 1682 förpassades till vinden.	GK, SvK:II
1811	Vid en officersbegravning sköts salut med kanon med resultat att ett ansevärt antal rutor sprack och ”några fönsterfack alldeles utfallit”.	SvK:I
1816	Befann sig kyrkan fortfarande i dåligt skick, en kommitté tillsattes och kyrkan beskrevs: den var utvändigt rappad och vitlimmad, Brudportalen var försedd med nya dörrar, de övriga portalerna hade järnbeslagna portar, taken täcktes av tegel och barockgaveln av bly, långhusets tak var försett med hängrännor av trä, portalerna var målade med tjära och rödfärg. Invändigt var kyrkan vitlimmad, med figurmålning under valven, flera tavlor på väggarna, den var försedd med fem läktare, två mindre, två större och en med orgel, Ö delen var upphöjd med åtta trappsteg i två etager – det V med skrank, de båda sakristiorna (nuvarande böne- och silverkammare) vid sidan om koret ansågs obrukbara, istället användes konsistorierummet.	SvK:I
	En restaurering påbörjades men avslutades då medel saknades. Jonas Gustaf Möller och Carl Olof Flodmark anlidades för inre målningsarbeten.	SvK:I, GKM
1820-1821	Fönstren reparerades av glasmästare Carl Bergman som betingade sig de gamla rutorna. De trasiga masverken i Stora kapellet kompletterades i ek av Bergman.	SvK:I
	Portbladen förnyades och de gamla såldes på auktion.	SvK:I
1831-1832	En omfattande renovering genomfördes, vilken Säve och Brunius hårt kom att kritisera. Den omfattade bl.a.:	SvK:I
1831-1832	– Rester av triumf- gördel- och arkadbågar höggs bort från sex av mittpelarna.	SvK:I
	– Golven lades i sin helhet om varvid gravhällar flyttades	SvK:I

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.	REF.
	och höggs om för att passa sin nya plats, flera såldes också till lasarettet som byggnadsmaterial andra kom till användning vid anläggandet av den nya kyrkogården Ö om staden.	
	– Fruläktaren, funtläktaren och Pigläktaren togs bort, kolonnerna återanvändes på högaltaret, vilket flyttades bakåt (Ö), bänkarna byggdes om, ”buren” vid S ingången revs. Dopfunten placerades N om sidoskeppets absidnisch. Korskranket och mycket annat såldes på auktion, även skranket av trä och järn som avdelade Stora kapellet försvann. Bänkar, läktare och dörrar målades i ljus oljefärg.	SvK:I-II
	– Samtliga väggytor vitlimmades och de sista resterna av muralmålningar försvann.	SvK:I
	– Altarprydnaden från 1808 togs bort, korväggens mittfönster spikades för med bräder, varvid en liten glugg med ett allseende öga ursparades.	SvK:I
1837	En ny orgel byggdes av orgelbyggaren S. P. Pettersson, Böda, Öland. I orgeln återanvändes delar från den gamla. Fasaden ritades av Lars Ehinger, Visby.	SvK:II
o. 1850 – o. 1860	Kapellet framför Brudportalen revs, blindportar sattes in och invändigt murades den igen (1858). Vedboden vid kyrkans NV hörn (1859), benhuset i NÖ och materialboden under Klinten revs. Sockelstenarna byttes. Nedre delen av Stora kapellets V strävpelare förnyades. Resterna av ett medeltida skolhus som stått på kyrkogården införlivades i en nyuppförd materialbod.	SvK:I
	I kyrkogårdsmuren fanns 1851 en stiglucka i hörnet mot Biskopsgatan, ”Kaplansluckan”, samt en annan i muren mot V, ”Skolporten”	SvK:I
1863	Kyrkogårdsmuren revs. Enligt Brunius var den 5 fot (150 cm) hög och 3 fot (90 cm) bred, spåren efter den antyder dock att den varit både högre och bredare.	SvK:I
	Den S stigluckan flyttades längre mot Ö till sin nuvarande plats, och kyrkogårdens åkport/likport togs bort.	SvK:I
1864	Terrassmuren kring kyrkogården färdigställdes.	SvK:I
1867	Sakristians tak reparerades omfattande, och en ny ingång togs upp på V sidan.	SvK:I
1869	Korets gavelmur förseddes med ankarjärn.	SvK:I
1874	En nummertavla inköptes.	SvK:II
1877 1877	Värmeanläggning anskaffades, fyra s.k. gurneyugnar köptes, de tillverkades och monterades av Graham Brothers	SvK:I

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.	REF.
	verkstad, Visby.	
1884	Åskledare.	SvK:I
1885	Köptes en oljemålning av konstnären Gotthard Werner, Linköping, den placerades vid Stora kapellets vindfång.	SvK:II
1890-1893	– Genomgripande inre restaurering efter förslag av arkitekt Gustav Pettersson, Visby.	SvK:I
	– Golven lades om.	SvK:I
	– Nytt värmesystem för lågtrycksånga installerades, panncentral N om kyrkan.	SvK:I
	– Väggar och valv putsades och avfärgades (målningsrester påträffades på långhusets N vägg). Korets väggar och valv bemålades av C. W. Pettersson efter ritningar av E. Bergh, Stockholm. Alla stenytor frilades från färg, sten nyhöggs helt eller delvis. De båda V pelarna bekläddes upptill på tre sidor med nyhuggen sten och de nästföljande delvis ända till golvet.	SvK:I
	– Högaltaret flyttades och altarprydnaden togs bort och mittfönstret befriades från bräderna. De slutna bänkkvarteren i långhuset ersattes med öppna nygotiska. Epitafierna omdisponerades. Ny orgel i långhusets NV hörn, byggd av Åkerman & Lund, Sthlm. Fasaden ritades av Gust. Pettersson och tillverkades hos fabrikör A. P. Blom, Arboga. Den gamla orgeln såldes till Lau kyrka. Ny läktare på den gamla orgelläktarens plats. Dopfunten placerades i Stora kapellet. Ambo efter ritningar av Gust. Pettersson.	SvK:I SvK:II
	– Det V tornets emporvåning öppnades mot långhuset.	SvK:I-II,
	– Det gotiska fönstret i koret rekonstruerades och alla korets fönster samt fönstret ovan Brudportalen försågs med målningar av glasmästare Carl de Bouché, München.	GK SvK:I
	– En skiljeväg i Stora kapellet togs bort.	SvK:I
	– Stora kapellets vindfång tillkom.	
1897	Storklockan göts av K. G. Bergholtz & Co, Sthlm.	GKR, SvK:II
s. 1800-tal	Kyrkogården fick sin nuvarande utformning.	SvK:I
1899-1903	En genomgripande yttre restaurering genomfördes efter förslag av arkitekt Axel Herman Hägg med syfte att återställa det medeltida utseendet (GK anger tiden till 1899-1901):	GK, SvK:I
1899-1903	– Barockgaveln på det Stora kapellet avlägsnades och	SvK:I

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.	REF.
	kapellet försågs med nya tak.	
	– Den gamla sakristian revs (1900) och en ny uppfördes i engelsk nygotik.	SvK:I, GK
	– Sidoskeppens tak sänktes.	
	– Fasadputsens avlägsnades.	SvK:I
	– Ny kvadersten insattes i fasaderna till en yta av 300 m ² : Omfattningar kring fönster, portaler och gluggar nyhöggs helt eller delvis, korets Ö gavelröste murades om och en hiss bom monterades. Nya dekorationsdetaljer såsom stensulpturer, järnsmiden m.m., rekonstruktion av fialer och vattenkastare. Stenarbetet utfördes av Karl Müller, Visby.	SvK:I SvK:I
	– Brudportalen öppnades och dess brystna tympanon ersattes.	SvK:I
	– Tegeltaken, som hittills legat på öppna läkt, lades på tät bördning.	SvK:I
	– Materialhusets vind inreddes som vaktmästarbostad.	
	– Portbladens smiden utfördes av smeden C. J. Bäckström hos fabrikör C. O. Wickman, Visby.	SvK:I SvK:I
1900	Golvet i Stora kapellets Ö travé höjdes med två steg och ett altare murades upp.	SvK:I
1903	Den f.d. slagklockan göts av Johan A. Beckman, Sthlm.	GKR, SvK:II
1904	Klockan över Stora kapellet (av GKR benämnt Swertingska kapellet) göts av Johan A. Beckman, Sthlm.	GKR, SvK:II
1905	Retabel (delvis utfört i England) efter ritningar av Hägg.	SvK:I-II
1906	Elektrisk belysning.	SvK:I
1907	Koret försågs med målningar av C. W. Pettersson efter teckningar av Hägg. Under fönstren monterades målningar på duk utförda av Hägg.	SvK:I
1910	Elektrisk klockringning och orgel.	SvK:I
1911	Altaruppsatsen av sandsten ställdes på ett nyuppsatt sidoaltare (i den S absidiolen) där den fortfarande står.	SvK:II
1927	Sakristian byggdes till med ett arkivrum.	SvK:I
1928	Nytt värmesystem med varmvattenradiatorer.	SvK:I
1945	Minnestavla över Haqvin Spegels 300-årsdag, huggen av Bertil Nyström, Slite (GK anger 1944).	SvK:II, GK
1944-45	Kyrkan restaurerades efter förslag av arkitekt Erik Fant, Stockholm:	SvK:I

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.	REF.
	– N långhusväggen förstärktes med ett ankarjärn.	SvK:I
	– Bänkarna byggdes om, liksom orgelläktaren och altarskranket, med användande av virke från de valnötsträd som skadats under de stränga krigsvintrarna.	SvK:I, GK
	– Väggar och valv målades – spår av 1500-1600-talsmålning iaktogs på valvkapporna och på pelarna.	SvK:I
1946-1948	Orgel av Mårtenssons orgelfabrik AB, Lund, med återanvändande av delar från 1892 års orgel.	SvK:II, CH
1950	En minnestavla över ångfartyget Hansas undergång 1944 sattes upp, tillverkad av stenhuggarfirman J. O. Johansson, Slite.	SvK:II
1954	”Kyrksalen” i sakristian byggdes om så att en övervåning erhöles.	SvK:I
1957	Innanfönster anskaffades.	SvK:I
1959	Ett sprinklersystem installerades i västtornet.	SvK:I
1960	Klockspelet med 42 klockor invigdes..	SvK:I-II, GKR
1962-63	Delar av tornhuvarna kläddes med kopparplåt.	SvK:I
1962	Klockspelet utvidgades med tre klockor.	SvK:II, GKR
1968	Värmeslingor installerades i hängrännor och stuprör vid västtornet och Stora kapellet för att smälta snön.	SvK:I
1975	Korets väggar avfärgades.	SvK:I
1979-1985	En stor restaurering av kyrkans yttre och inre (GK anger 1980-tal) genomfördes efter förslag av arkitekt Jerk Alton, Kumla, samt ing. Eric Berglund, Bjerkinges Ingenjörbyrå, Uppsala:	SvK:I
	– Samtliga tak lades om med nytt tegel. Skadat virke byttes liksom tornhuvarnas kopparplåt. Över den del av Stora kapellet som varit täckt med betong byggdes nu ett tak. Tornhuven svartmålades och vindflöjlarna förgylldes. Avvattning i form av förtenta stådrännor i förening med stuprör av koppar. De skulpterade vattenkastarna förstärktes med rostfria stålbalkar i de tidigare vattenrännorna.	SvK:I
	– Fasaderna rengjordes och skadad sten byttes. Framspringande fasadsten belades med blyplåt.	SvK:I
	– N långhusmuren förstärktes med ankarjärn.	SvK:I
	– Masverken i fönstren byttes helt eller delvis, alla stenarbeten utfördes av Slite Stenhuggeri. Nya färgade	SvK:I, GK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.	REF.
	rutor i alla fönstren i långhuset. Glasmålningar i Stora kapellet av Pär Andersson, Näsåker, utförda av Ringströms glasmästeri, Sthlm (1982-1990).	
	– Västtornets bottenvåning avskiljdes från kyrkorummet. I kyrkorummets SV hörn anordnades ”lilla sakristian” som merendels har glasväggar.	SvK:II
	– Kyrkbänkarna byggdes om, och ett mindre antal slopades, bänkarna i och framför Swertingska kapellet slopades helt och minnestavlorna över Hansas undergång placerades där. Skranket framför högaltaret togs bort. Framför de båda abisdiolerna N och S om huvudaltaret sattes galler upp. I den N togs avsatsen på vilken dopfunten var placerade bort. I det S ställdes ett nyttillverkat, flyttbart altare av trä. Läktaren byggdes om, nya gradänger byggdes och utrymningsvägar anordnades. Ett förråd anordnades i kyrkorummets NV hörn, och i anslutning till detta gjordes en monter för att visa upp föremål från kyrkan. Nya vindfång innanför V och N ingångarna.	SvK:I:I
	– Belysningen kompletterades, nya värme- och högtalaresystem installerades.	SvK:I
	– Väggar och valv rengjordes och avfärgades. Äldre måleri togs fram och konserverades av konservator Marianne Korsman-Ullman. Inventarier konserverades av C. H. Eliason och Marianne Korsman-Ullman.	GK, SvK:I
	– De båda kamrarna (böne- och silverkammare) restaurerades, i det N togs ett gammalt kalkstensgolv fram.	SvK:I
	– Valven värmeisolerades. På kyrkvinden över mittskeppet lades brädgolv. Ett rum för el-central och höj- och sänkbar strålkastarinsats byggdes ovan det runda hålet i ett av de Ö valven. Svalgångar byggdes ovan arkaderna.	SvK:I
	– Stora kapellet iordningställdes som särskilt gudstjänstrum. Inredningen (altare, altarring, predikstol, läspulpet, dopfunt samt en ljusstake) nygjordes efter ritningar av arkitekt Jerk Alton, dessutom högg Bertil Nyström, Slite ett krucifix. Textilierna formgavs av Mia Engström, Visby. Mariaorgeln byggdes av Magnussons orgelbyggeri, Mölndal, orgelhuset ritades av Alton.	GK, SvK:I CH, SvK:II
	– Sakristibyggnaden omgestaltades helt invändigt vilket möjliggjordes av att pastorsexpeditionen flyttades; bl.a. sänktes golvet, kapprum med toaletter och värme- och el-central inrymdes. Samtalsrum inreddes, textilkammare, arbetsrum för kyrkvårdar, organist och körledare samt övningsrum för kören. Skyddstak ovan entrén.	SvK:I

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.	REF.
	– Vid restaureringen påträffades grundmurar till bl.a. basilikan, bipelare, altare(?), en möjlig sakristia, kalkhuset/vedboden samt den sakristia som byggdes 1778.	SvK:II
1983-1986	Den stora orgeln renoverades av Magnussons orgelbyggeri, Mölnlycke.	SvK:II
1986	Labyrinten på kyrkogården anlades.	GF
1988	Förslag till utformning av kyrkogården av arkitekt Jerk Alton, Kumla.	GF
1992	Den S stigluckan konserverades av stenkonservator K-G. Eliasson.	GF
1994	Högtalarna byttes ut.	GF
	En kopia av det Swertingska begravningsvapnet höggs av bildhuggare Fred Fleming, Slite, och målades av konservator C. H. Eliason.	GF
	Guldrupeorgeln deponerades i Domkyrkan, restaurerades av orgelbyggare Tomas Svenske.	GF, CH
1995	Beslut om att 1892 års orgel ska restaureras, Klinteorgeln placeras i Stora kapellet och att den nuvarande orgeln flyttas till Allahelgonakapellet.	GF
1995(?)	En stensulptur vid fönsteromfattning i V fasaden konserverades av stenkonservator Patrik Stocklassa, Sthlm.	GF
1996	Beslut om att sätta upp en minnestavla över Estonia-offren i Swertingska kapellet.	GF
	Beslut om att flytta de kulturhistoriskt värdefulla gravhällarna (50-60 st.), vilka stod lutade mot Kyrkberget, till Norra kyrkogården.	GF
	Continuoorgeln byggdes av Sune Fondell, Ålems orgelverkstad AB.	CH
1997	Beslut om konservering av väggmålningen i koret.	GF
	Domkyrkoorganistens rum renoverades sedan omfattande mögelskador konstaterats. Trappan putsades om och bättre luftväxling anordnades.	GF
	En oljemålning av Gotthard Werner, Visby, konserverades av konservator C. H. Eliason.	GF
1998	Belysningen i Stora kapellet förnyades och kompletterades.	GF
	Kristusbilden flyttades till en nytillverkad trabes mellan de två Ö mittpelarna.	GF
	En replik av Madonnaskulpturen från 1200-talet höggs av Fred Flemming, målades av konservator C. H. Eliason.	GF

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.	REF.
	Klinterorgeln överläts till Domkyrkan, restaurerades av orgelbyggare Tomas Svenske.	CH
1999	Ett antal gravhällar konserverades.	GF
	Beslut om mobiltelefonantennerna och basstation i västtornet, i det utrymme klockaren använt.	GF
	Läktaren sänktes och förstärktes, den Stora orgeln rekonstruerades efter förslag av arkitekt och orgelkonsult Ulf Oldæus.	GF
	Plats för 1599 års orgel bereddes.	CH
	Mariaorgeln omdanades.	
2000	En ljuskrona från 1903 förvärvades, och tre andra omdisponerades.	GF
	Ett fönster renoverades.	GF
2002	Sex gravhällar, två gravstenar samt en minnesinskriftion huggen i bergväggen mot Klinten konserverades av Stenkultur i Stockholm AB.	GF
2003	De båda sticluckorna putsades och avfärgades.	GF
	Ett nytt vindförråd med klimatanläggning för förvaring av träföremål inreddes efter ritning av arkitekt Jan Utas, Visby.	GF
	Smittiska epitafiet konserverades av C. H. Eliason.	GF
	En av de båda östtornens vindflöjlar blåste ned.	GF
2004	Fyra ljuskronor, en lampett, fem ljusstakar konserverades.	GF
	Högtalare installerades.	GF
	Den nedblåsta vindflöjeln återmonterades sedan den omförgyllts.	GF
2005(?)	Fem epitafier (Jens Andersson, Christian Skriver, Adam Helms Simon Strelow, Katharina Hardenberg) samt två tavelramar från 1600-talet, en bekännelsepall och två skulpturer från 1700-talet konserverades av C. H. Eliason.	GF, Muntl.
2006	Tre nummertavlor, en Mariabild, ett krucifix, Swertingska vapenskölden, Sankt Göran till häst och ett sakramentshus/hostiatabernakel konserverades C. H. Eliason. Föremålen är med undantag av nummertavlorna deponerade i GF.	GF
2007	Ljussättningen förbättrades och kompletterades med vita spotlightskenor.	GF
2009	Ett utställningsutrymme anordnades i N delen av långhuset genom borttagning av ett par bänkar.	

Förkortningar:

ATA	Riksantikvarieämbetets arkiv, Stockholm.
CH	Orgelinstrumenten i Visby S:ta Maria Domkyrka, Claes Holmgren, 1999.
e.	efter
GF	Gotlands fornsals arkiv
GK	Lagerlöf, E., och Svahnström, G., Gotlands kyrkor. En vägledning, 1991.
GKM	Söderberg, B. G., Gotländska kalkmålningar 1200-1400, 1971.
GKR	Rohr, I., Gotlands Kyrkklockor och Ringningsseder, 1985.
GKS	Svahnström, G., och Svahnström, K., Måleri på Gotland 1530-1830, 1989.
ISO	Johansson, T. (red.), Inventarium över svenska orglar 1989: II, Linköping och Visby stift, 1990.
Inskr.	inskrift i kyrkan
kh	kyrkoherde
Muntl.	Muntlig uppgift från konservatorn C. H. Eliason.
o.	omkring
s.	sent
SHM	Statens Historiska Museum
Strelow	Strelow H. Nilssøn, Cronica Guthilandorum, 1633.
SvK:I	Sveriges Kyrkor, Gotland bd XI:1, 1978.
SvK:II	Sveriges Kyrkor, Gotland bd XI:2, 1986.
t.	tidigt